

COMUNITATEA EVREIASCĂ ȘI RAPORTURILE ECONOMICE DINTRE ȚARA MOLDOVEI ȘI POLONIA (A DOUA JUMĂTATE A SEC. XVIII)

Valentin ARAPU

Catedra Istorie Universală

The establishment of Jews in the Principality of Moldavia has been a result of expansionist policy of Tsarist and Habsburg Empires that in agreement with Prussia divided Poland between them. The changing of the judicial status of Jews determined a great bulk of them to move in other countries, including in the Romanian Principalities. In the second half of the 18th century the Jews played an important role in the economic life of the Principality of Moldavia. Jews manifested special abilities in commercial sphere as well as in manufacturing. Jewish community participated also in the process of the creation of the local national bourgeoisie. For their part, Moldavian princes promoted a policy of tolerance and benevolence toward the Jews.

Raporturile economice dintre Țara Moldovei și Polonia își iau începutul odată cu instituirea statului medieval moldovenesc. Astfel, interdependența dintre stabilirea relațiilor politice și statornicirea raporturilor economice devenea o realitate cunoscută și în alte regiuni europene. În mod firesc, natural și geografic, Polonia a devenit „unul dintre cei mai activi parteneri economici ai Moldovei” [1]. În același timp, relațiile comerciale moldo-polone erau substanțial influențate de conjunctura politică internațională, în special de cea din spațiul sud-est european, inclusiv în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea [2].

O parte însemnată a beneficiilor realizate din schimburile comerciale cu Polonia ieșeau din țară, dat fiind faptul că acest comerț se afla, în cea mai mare parte, în mâinile negustorilor străini. Multiple descrieri ale epocii remarcă că operațiile comerciale se găseau „aproape în întregime în mâna evreilor, turcilor, grecilor și armenilor” [3], iar moldovenii „nu se îndeletnicesc și cu speculațiuni comerciale” [4]. În anul 1781, Jean-Louis Carra [5] aprecia că „negustorii sunt sau pământeni sau străini”, iar cei autohtoni „se mărginesc în majoritatea cazurilor la comerțul din interiorul țării” [6]. În literatura de specialitate s-a constatat că majoritatea negustorilor din Imperiul Otoman erau creștini, supuși ai Porții. Participarea negustorilor creștini la schimburile comerciale contribuia la acumularea incipientă a capitalurilor, creând premisele necesare formării burgheziei balcanice [7]. Mulți negustori moldoveni au abandonat comerțul din dorința de „a se înnobila, a se boieri”, mai ales în perioada fanariotă, prin acordarea banilor cu scopul de a ocupa importante funcții administrative [8].

După constatările lui Wenzel von Brognard, exercitarea comerțului de către străini făcea ca Țara Moldovei să piardă: „1. câștigul comercial de desfăcere a produselor sale; 2. câștigul comercial la vânzarea mărfurilor străine în țară; 3. avantajele rezultate din transport și mijloacele de plată; 4. în sfârșit, întreaga ramură a activității comerciale, din care se hrănesc numai străinii” [9].

Printre purtătorii comerțului moldo-polon, de rând cu negustorii moldoveni, armeni, polonezi, greci, ruteni, s-au evidențiat evreii, care s-au stabilit în perioade cronologice diferite atât în Țara Moldovei, cât și în Rzeczpospolita Polska [10]. În Polonia evreii au început a veni în număr mare, în special din Germania, din cauza persecuțiilor, începând cu secolele XII-XIII, iar mai târziu din țările orientale, fiind jertfe ale agresiunii osmane [11]. O parte dintre evreii stabiliți în Țara Moldovei provenea din Imperiul Otoman. Este vorba despre *evreii safarzi* [12], care în secolul al XVI-lea au fost izgoniți din Spania și Portugalia, găsindu-și ulterior refugiu în țările islamice [13]. Cea mai mare parte a evreilor stabiliți în Țara Moldovei provine din Europa Centrală; aceștia erau cunoscuți drept evrei *ashkenazi* [14]. Majoritatea strămoșilor *ashkenazilor* de astăzi sunt evreii care au trăit în Polonia sau Lituania în secolul al XII-lea, vorbeau idiș, dialect german amestecat cu cuvinte slave și ebraice, și aveau scris cu caractere ebraice [15]. Întinderea regatului polono-lituanian în Ucraina, din secolul al XV-lea până în secolul al XVIII-lea, a cauzat două exoduri în care erau antrenați și evreii. O parte din ei s-a îndreptat spre Polonia și Germania, iar ceilalți au plecat spre est, în Ucraina, Crimeea și Caucaz. Călătorul străin Balthasar Hacquet, vizitând Țara Moldovei în anii 1788-1790, amintea de o categorie de evrei numiți *karaiți* [16], care au fost alungați în secolul al XIV-lea din Ungaria, „răspândindu-se în toată Moldova, Țara Românească și Basarabia”, fiind considerați „cei mai buni și cei mai utili din tot neamul izrailiților” [17].

În linii generale, până la semnarea convenției de cedare a Bucovinei (7 mai 1775), prezența evreilor în Țara Moldovei a fost ne semnificativă, fiind vorba doar despre cazuri izolate [18] de colonizare și despre sporul natural care urma [19]. Situația s-a schimbat la finele secolului al XVIII-lea, când imigrarea evreilor a devenit fără precedent. Ei veneau din regiuni diferite ale Europei, fiind motivați mai mult de rațiuni economice și, rareori, din cauze de ordin politic sau confesional. Practicau preponderent comerțul și meseriile. Comparativ cu Muntenia, în Țara Moldovei a existat o populație evreiască mai numeroasă și cu un mod de viață mai bine organizat [20].

Imperiul Habsburgic a „moștenit” o numeroasă comunitate de evrei după anexarea Galiției și Bucovinei. Numai după primul partaj al Poloniei [21] în jur de 150000 de evrei s-au pomenit supuși austrieci, pe când pe teritoriile încorporate de Prusia locuiau 5000 de evrei, iar 25000 de evrei au devenit supuși ai Imperiului Rus [22]. Actul de anexare a sporit speranțele evreilor din aceste provincii; sub ocrotirea împăratului, ei puteau fie să-și reia, fie să-și continue afacerile în Țara Moldovei [23]. Evreii predominau în cadrul comerțului dintre Galiția și Țara Moldovei și controlau doar parțial comerțul de tranzit, inclusiv cel spre Viena [24]. Astfel, către anul 1789 numai în Galiția erau atestate 141 comunități de evrei, iar împreună cu cei din Bucovina – 143 comunități [25]. Cel mai mare număr de evrei era atestat în orașele Lvov și Brody [26].

Imigrarea populației evreiești în Țara Moldovei a fost cauzată de un șir de măsuri de constrângere, aplicate față de ei de către autoritățile ruse și austriece în teritoriile aflate în vecinătatea Țării Moldovei. Dintre aceste măsuri enumerăm: curățirea orașelor de vagabonzi, între aceștia nimerind și numeroși evrei care practicau specula și aveau venituri nesigure; forțarea evreilor, care nu practicau meseriile și nu dispuneau de un capital anumit, de a locui în regiunile prescrise de autorități și de a practica agricultura [27]. Majoritatea evreilor nu s-au conformat restricțiilor și au preferat să plece [28]. În Rusia li s-au aplicat restricții și mai drastice. La învestirea Ecaterinei II, a fost emis decretul din 4 decembrie 1762, prin care împărăteasa le promitea tuturor străinilor, cu excepția evreilor, să-i primească în Rusia și să le acorde milostenia și binecuvântarea imperială [29]. Ulterior, Ecaterina II s-a arătat a fi mai tolerantă față de evrei, ordonând autorităților să le acorde pașapoarte în care se indica numai numele lor, omițându-se în mod conștient naționalitatea și confesiunea lor [30]. Împărăteasa rusă a fost nevoită să încalce unele dintre restricțiile sale față de evrei, deoarece le-a permis din anul 1769 să se stabilească în gubernia Novorosia, regiune care, grație spiritului întreprinzător al evreilor, urma a fi valorificată din punct de vedere economic [31]. Evreilor li se interzicea (cu excepția celor cu studii universitare) să locuiască în orașele centrale ale țării; erau aplicate măsuri de interdicție a căsătoriilor evreilor fără o autorizație specială; era aplicată o fiscalitate excesivă; tinerii evrei erau recrutați în armata imperială. În cazul în care evreii nu respectau toate aceste norme restrictive, erau expulzați din țară [32]. O parte din cei expulzați s-a stabilit în nordul Țării Moldovei, iar după răpirea Bucovinei sporește emigrarea evreilor din această provincie. Emigrarea evreilor este explicată și prin adoptarea unor acte imperiale în conformitate cu care reprezentanții acestui popor trebuiau să semneze jurământul la Comunitate, ceea ce, în viziunea noastră, nu era altceva decât un omagiu de „vasalitate” adus Imperiului Habsburgic. Concomitent, evreii, nejurând pe cruce, erau supuși la o procedură specială de prestare a jurământului.

În același timp, autoritățile ruse au protejat anumiți evrei, inclusiv pe unii din Țara Moldovei. Astfel, la 18 septembrie 1788, printr-un ordin al Ecaterinei II, adresat trupelor rusești de ocupație, sub sancțiune se interzicea populației evreiești și rabinului ieșean Naftuli hahambașa „să facă vreo nedreptate, însușindu-și ceva fără plată” [33].

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea penetrarea evreilor pe teritoriul Țării Moldovei a fost înlesnită și de organizarea proastă a pazei frontierelor. Ocupația străină ducea după sine și „desființarea hotarelor pentru o bucată de vreme” [34]. În ianuarie 1766, din considerente necunoscute, doi evrei împreună cu familiile lor au trecut din Polonia în Țara Moldovei, stabilindu-se în satul Putila. Datorită acțiunilor energice întreprinse de comisarul polon din Kutu, Michalowski, fugarii au fost reținuți și aruncați într-o închisoare din Polonia [35]. Trimișii poloni nu au reușit să aresteze și membrii familiilor celor doi evrei, suspectând autoritățile moldovenești de complicitate. Comisarul Michalowski a trimis oameni înarmați în ținutul Câmpulungului, luând ca ostatici doi țărani frunțași. Conflictul de la frontieră luă proporții, domnul Țării Moldovei fiind nevoit să adreseze mai multe demersuri contelui Alexandrowicz, trimis extraordinar al republicii pe lângă Poarta Otomană, și principelui August Czartoryski [36].

La rândul lor, în Bucovina emigrează evreii din teritoriile poloneze ocupate de Rusia și Austria. Începând cu anul 1779, generalul Karl von Enzenberg a luat un șir de măsuri drastice împotriva noilor imigranți evrei

din Bucovina. Evreii veniți după 1769 erau expulzați, urmând să se întoarcă la locurile lor de baștină. În anul 1786, printr-o ordonanță imperială, se stabilea ca evreii așezați cu traiul în Bucovina să demonstreze că dispun de un capital financiar sau de echivalentul în proprietate imobilă de 250 de florini. Restricția i-a impus pe mulți evrei să părăsească Bucovina și, după spusele lui Nicolae Iorga, „asupra Moldovei a năvălit încă un stol de evrei săraci” [37]. Câteva valuri de emigranți evrei în Moldova au fost atestate în urma celei de-a doua (1792) și a treia împărțiri teritoriale (1795) a Poloniei. Totuși, Bucovina a devenit „în scurt timp un adevărat izvor de populație evreiască” [38]. Înainte de ocupația austriacă, în această provincie erau atestați 986 evrei, la 1772/1773 evreii erau estimați la 2.425 (2,86%) [39], iar în anul 1776 numărul lor ajunge la 2.906 [40]. Conform altor informații, totalul evreilor din Bucovina a fluctuat de la cca 2520 suflete în 1775 la aproximativ 5121 suflete în 1780, scăzând apoi la vreo 3080 în 1807 [41]. Este semnificativ și faptul că noii-veniți în Bucovina au stârnit reacția atât a localnicilor creștini, cât și a evreilor stabiliți mai înainte. În anul 1777, conducătorul cahelei din Cernăuți, Lazăr Israel, a cerut, printr-un memoriu adresat comandamentului militar din Lemberg, îndepărtarea evreilor străini din orașe și târguri. Evreii nou-veniți din Suceava nu au fost admiși să intre în sinagoga din localitate, ulterior li s-a interzis să construiască case de locuit [42].

În anii de după anexarea Bucovinei a sporit numărul evreilor din Țara Moldovei. Dacă în momentul efectuării recensământului din 1774 în Țara Moldovei numărul aproximativ al evreilor capi de familie se estima la peste 1.300 [43], atunci numai între anii 1780-1783 în țară au intrat peste 4.000 de evrei. Către anul 1803 în Moldova (fără Basarabia) se aflau în jur de 12.000 de evrei [44]. În capitală, către anul 1774 erau atestați 171 evrei, capi de familie [45], iar între anii 1786-1792 numărul evreilor a crescut de 4 ori, respectiv și taxa plătită de ei pe parcursul perioadei a crescut cu 221,4% [46]. Evreii hrisoviți au plătit în anul 1796 dări în mărime de 8.000 de lei (16 pungi). De asemenea, au achitat banii angăriilor (8.000 de lei), cotul de postav al cămărașului și venitul agiei pentru cârciumi [47]. Potrivit relatărilor lui R.J. Boscowich, în anul 1762, în orașul Bârlad evreii erau atestați în număr mare, majoritatea dintre ei fiind „germani de origine” [48]. Numărul mare al evreilor în Bârlad este confirmat indirect prin faptul că la 1767 se putea vorbi despre „rândul dughenilor jidovești” [49].

Disponem și de unele informații estimative în ceea ce privește ponderea populației evreiești în teritoriile poloneze. Astfel, printre alogenii stabiliți în orașele poloneze în secolul al XVIII-lea un număr considerabil îl alcătuiau germanii și evreii. Către anul 1792, din totalul de 9 milioane de locuitori ai Poloniei, 700.000 (8%) erau nobili, 600.000 (7%) – burghezi, 900.000 (10%) – evrei, 6.500.000 (72%) – țărani, 50.000 (0,5%) – clerul, 250.000 (2,5%) – alte categorii: armeni, tătari, rascolnici [50]. În privința numărului de evrei, se consideră că, înainte de primul partaj teritorial al Poloniei, în țară locuiau 600.000 de evrei (≈5% din numărul total al populației), iar la finele secolului XVIII numărul lor se ridica la 900.000 (≈6%) [51]. În cadrul unei estimări pe regiuni aparte, cifrele referitoare la numărul populației evreiești diferă esențial. Astfel, în urma primului partaj teritorial în Galiția și Lodomeria evreii alcătuiau 9% din populație, în Lvov și în părțile orientale ei constituiau 17% din numărul total al locuitorilor [52].

Două treimi dintre evreii stabiliți în Polonia locuiau în orașe; erau în special negustori, meșteșugari, comisionari, dar, din punct de vedere juridic, nu făceau parte din tagma burgheză. Printr-un act legislativ, emis în anul 1764, a fost abrogată dieta autonomiei evreiești, limitându-se și drepturile lor de stabilire în orașe. Pentru a proteja creștinii de concurența evreilor, cei din urmă au fost supuși la o fiscalitate suplimentară [53].

Procesul de stabilire a evreilor în Țara Moldovei avea un șir de premise obiective: apropierea geografică, prezența unei comunități evreiești mai vechi în țară, cointeresarea domniei în sporirea numărului de contribuabili. Cercetătorii J.B. Brociner și Karol Iancu au susținut opinia conform căreia domnia țării au încurajat imigrarea evreilor din cauză că „principatul era insuficient populat” și astfel „noii-veniți erau chemați să creeze mici orașele (târguri) sau să repopuleze unele orașe sau orașele” [54]. În opinia noastră, această afirmație ar putea fi aplicată numai pentru mijlocul secolului, când, în anul 1753, în Țara Moldovei a fost înscăunat Matei Ghica, domn care urma să facă față cerințelor Porții doar cu 18.000 de contribuabili [55]. Într-un memoriu din anul 1754 se aprecia că „cele două provincii sunt extrem de depopulate din cauza enormelor vexațiuni pe care domnia sunt siliți să le comită, atât pentru a satisface lăcomia Porții, cât și pentru îmbogățirea lor și a oamenilor lor. Aceste vexațiuni devin cu atât mai insuportabile pentru locuitori cu cât numărul lor se reduce și greutatea se împart între mai puțini” [56]. Situația era agravată de seceta și recoltele deficitare din sudul țării. Matei Ghica a reușit să redreseze situația prin măsuri fiscale: dările vistieriei au fost fixate numai la patru sferturi pe an, unele dintre dări fiind desființate sau percepute fără majorări [57]. Drept

consecință, imediat după aplicarea acestor măsuri fiscale, patru mii de țărani, refugiați în părțile Hotinului și ale Poloniei, s-au întors în țară. Domnul a primit un firman de laudă și mulțumire din partea Porții pentru că a știut să atragă populația [58]. Presupunem că în mod firesc au revenit în țară mult mai mulți locuitori, refugiați în țările vecine, drept dovadă servind și faptul că în anul 1755 în sectorul agrar au fost înregistrate recolte îmbelșugate. Deja către anul 1777, Jean-Louis Carra estima populația ambelor principate la cel mult 500.000 de suflete [59]. În anul 1762 abatele Ruggiero Giuseppe Boscovich nota că populația Țării Moldovei ajunge la 150.000 de locuitori – fără femeii și copii [60]. Reieșind din această indicație sumară, cercetătorul Dan Lăzărescu apreciază că populația principatului ar fi ajuns în această perioadă la 500 – 600 mii de locuitori [61].

Densitatea locuitorilor din Țara Moldovei era la nivelul altor țări din sud-estul Europei [62] și toate târgurile fondate de evrei (primul fiind Onițcani [63]) la sfârșitul secolului al XVIII-lea au luat ființă, în majoritatea cazurilor, în vatra sau în apropierea unor sate autohtone populate dens [64]. Stabilirea evreilor în Țara Moldovei „nu a dus la revoluționarea vieții urbane, nu a înlocuit anumite categorii sociale în mediul urban” [65]. Inițial, domnia a tolerat migrația evreilor pentru spiritul lor întreprinzător, pentru contribuția pe care o puteau avea la dezvoltarea comerțului, meșteșugurilor și i-a scutit temporar de dări. Treptat însă, domniile își schimbă atitudinea. În aprilie 1776, Grigore al III-lea Ghica, pentru „abuzurile făcute de cârciumarii evrei din Câmpulungul Rusesc”, a poruncit „să scoată evreii și să ridice cârciumile lor din sate, lăsând numai câte una în fiecare sat, în care să vândă răzeșii cu rândul, punându-și cârciumari din creștini” [66]. La 1776, domnul Țării Moldovei Alexandru Ghica a poruncit scoaterea tuturor evreilor de prin sate [67]. La 24 noiembrie 1782, Alexandru C. Mavrocordat a dispus ca evreii „să nu fie volnici a locui, nici a face *alișveliş* cu vânzare de băutură și orândării prin sate” [68]. Totodată, domniile își respectau deciziile mai vechi asumate față de evrei. În anul 1795, Alexandru Callimachi, domnul Țării Moldovei, a luat hotărârea ca „jidovii lăcuitori din târgul Soroca să nu fie impuși la dări ce depășesc obligațiile consemnate în hrisoavele domnești mai vechi” [69]. În conformitate cu hrisovul domnesc, emis de Alexandru Constantin Moruzi în anul 1792, pentru târgoveții din Târgul Burdujeni, ținutul Suceava, se prevedea ca „pentru casa ce va fi de rugă Jidovilor și pentru un feredeu ce vor avea, și pentru locul îngropărilor – așa-zisii „morminți ale Jidovilor”, ca lângă Iași, – să nu să supere a plăți bezmăn” [70]. Același domn a permis „jidovilor de peste hotar, din alte părți străine” să-și facă târg nou pe moșia Vlădeni din ținutul Suceava [71].

Au fost atestate și numeroase cazuri particulare când instituția domniei a intervenit în diferite litigii, luând apărarea negustorilor evrei. La 9 ianuarie 1756, Matei Ghica a cerut ispravnicului și judecătorului ținutului Neamț să-l apere pe orândarul evreu al mănăstirii care a fost gonit de locuitorii satului Crăcău „și pe orândarul jidov ce-l va avea acolo mănăstirea să nu-l supere cu vorbe netrebnice” [72].

Un hrisov domnesc, semnat de Constantin Racoviță în aprilie 1756, confirma în funcție pe Isaac hahambașa „om de cinste și de vrednicie, care între jidovime n-au stătut altă dată baș haham ca acesta”, oferindu-i și importante facilități economice, inclusiv scutirea de „mortasăpie și de pârcălăbie și de toate angarfiile”, de „desetina de stupi pe cinzeci de bucate și vederit pe cinci sute de vedre vin și cunița pe zece vite” [73]. Mențiunea „cunița pe zece vite” pare a fi o greșeală de cancelarie, deoarece cunița ținea nemijlocit de comercializarea cailor, iar pentru comerțul cu vite se plătea cornăritul. În cazul dat, din punctul de vedere al profitului, pentru Isaac hahambașa era mai convenabil de exportat cai, deoarece prețul lor era mult mai mare. Prețul unui cal comercializat oscila între 20 și 30 de piaștri, iar al unei iepe împreună cu mânzul – între 13 și 20 de piaștri. După alte date, prețul oficial al unui cal varia între 11 și 15 lei [74]. Prețul unui bou rar oscila în jurul a 15 piaștri, iar o vacă cu vițel valora 6 piaștri [75]. În același timp, întâlnim în unele documente și darea „văcărîtului de vară, numit cuniță”, mai ales în perioada de domnie a lui Matei Ghica [76].

Greșeala din hrisovul menționat putea fi interpretată ambiguu, deținătorului privilegiului permițându-i-se să fie scutit de taxe la comercializarea a zece cai și a aceluiași număr de vite. Interesele economice ale lui Isaac hahambașa erau legate în special de piața poloneză, deoarece prin prevederile aceluiași hrisov domnesc el era scutit „de vama mare și de camană” pentru „trei cofă de horelcă ce va aduce pe an din țara leșească” [77].

Domniile țării au promovat o politică de ajutorare a activității comerciale a băștinașilor, fără însă a leza și drepturile alogenilor. La 24 aprilie 1751, domnul Constantin Racoviță a întărit ispisoacele date mai înainte, în conformitate cu care târgoveții din Cernăuți, „moldoveni și jidovi, precum și lăcuitorii din Horece, cari se află în hotarul târgului”, erau scutiți de plata solăritului (birul pentru sare) [78].

Acțiunile de bunăvoință și toleranță din partea domniei la adresa evreilor sunt confirmate într-un șir de alte documente, inclusiv în sama vistieriei Moldovei pe anul 1764, în care la compartimentul „Milile” sunt incluși trei lei „mil(ă) de la g(o)spod(stva) lui Iacov ce-au fosto jid(ov) și s-au botezatu pe luna lui iulie” [79].

O parte dintre evreii antrenați în raporturile economice moldo-polone erau supuși străini, constituind o categorie aparte, privilegiată în viața socială și economică a târgurilor și orașelor din Țara Moldovei. Supușii străini, inclusiv evrei, erau cunoscuți sub denumirea de *sudiți* [80]. Prezintă interes faptul că majoritatea dintre noii-veniți nu aveau pașapoarte în regulă, „dar înfățișau certificate de proveniență de la frații din Snyatin, Horodenko și Stanislau” [81]. Privilegiile supușilor străini erau de ordin economic (fiscale, vamale), juridic și personal [82]. Într-un raport al consulului austriac Schilling (10 martie 1799) sunt menționați „evreii de supușenie cezaro-crăiască” care au „plătit 100 livre potașă* cu 9 fl. renani”, transportând-o „prin Suceava sau Cernăuți la Danzig” [83]. La 1 septembrie 1795, Jean Timoni, agent comercial austriac la Iași, comunica curții de la Viena că mai multe familii de evrei din Țara Moldovei cer protecție austriacă. Este vorba despre evreii săraci din Galiția, „care n-au putut face dovadă că au un capital în bani sau în bunuri imobiliare de 200 florini” și „s-au stabilit în Moldova, plătind impozite în acest principat”. Acești evrei au obținut „atestate ale comunităților evreiești din Snyatin, Stanislau și din Horodenko”, „dându-se drept supuși imperiali aflați la Iași”. Trimisul austriac Jean Timoni a refuzat să le acorde actele cerute, pentru a nu leza interesele „supușilor imperiali cu actele în regulă” [84].

Negustorii care veneau din țările vecine, inclusiv evreii din Polonia, „n-aveau voie să-și desfacă marfa în târguri și orașe decât după o prealabilă înțelegere cu starostia locală și vânzând-o cu ridicata, iar nu cu mărunțișul” [85]. Restricția avea scopul de a proteja interesele economice ale negustorilor localnici, organizați în majoritate în asociații și supuși la anumite dări.

Față de negustorii evrei din Polonia erau aplicate o serie de măsuri discriminatorii care îngreuiiau practica comerțului. Pentru importul mărfurilor de consum negustorii polonezi de confesiune catolică plăteau o taxă în mărime de 8%, iar cea plătită de evrei alcătuia 10%. Respectiv, pentru exportul mărfurilor, comercianții polonezi catolici achitau o taxă în mărime de 10%, iar negustorii evrei – o taxă de 12%. De asemenea, fiecare negustor mai plătea o taxă suplimentară de 4,5 zloți în folosul Camerei de Comerț [86]. În Cracovia, negustorii se bucurau de posibilități mai favorabile de activitate și, respectiv, acolo și-au găsit teren de activitate numeroși comercianți străini. În Varșovia, statutul negustorilor străini era lezat de multiple restricții; cei lipsiți de cetățenie și negustorii de alte confesiuni (cu excepția catolicilor) nu aveau dreptul de a efectua operații comerciale. Pentru a căpăta acest drept, era necesară obținerea cetățeniei, pe care o puteau căpăta numai catolicii, și achitarea unei taxe de 100 de ducăți [87].

În același timp, dispunem și de unele date referitoare la activitatea economică a comunității evreiești din teritoriile poloneze la anul 1764. Astfel, evreii care practicau comerțul în Polonia Mare constituiau 6,1%, în Mazovia – 0,8%, în Polonia Mică – 4,8%, în Lvov – 3,0% și în Ucraina – 3,6% [88]. În sfera transportului erau antrenați 1,1% dintre evreii din Polonia Mare, 3,2% și 2,0% dintre evreii din Lvov și, respectiv, din Ucraina [89]. Presupunem că aceste cifre nu reflectă în totalitate tabloul real al activității economice a comunității evreiești din teritoriile menționate din următorul considerent: pe lângă arendă, producerea băuturilor alcoolice, meșteșugurile de artizanat și „alte profesii”, un număr destul de mare din reprezentanții acestei comunități nu avea o ocupație specificată. În procente, cifrele sunt relevante: Polonia Mare – 38,8%; Mazovia – 52,0%; Polonia Mică – 56,0%; Lvov – 58,0%; Ucraina – 23,4% [90].

În aprecierea cercetătorului Paul Cernovodeanu, în epoca fanariotă „a crescut, totodată, ponderea elementului evreiesc în viața economică a Țărilor Române prin participarea sa la prosperitatea generală” [91]. Negustorii evrei din Brody au monopolizat tot comerțul cu chihlimbar [92]. Prin intermediul lor, anual din Moldova se scoteau 100.000 piei de iepuri, 100 de piei costau 50 de florini; astfel, suma totală se ridica la 50000 de florini [93]. Inițiativa comercializării pieilor de iepuri revine în exclusivitate evreilor, deoarece până la ei aceste piei se aruncau [94]. Totodată, după datele oferite de Stefano Ignazio Raicevici, „evreii din Brody cumpără două sute de mii de piei de iepure, unde se vând de câțiva (ani) încoace, cu cinzeci de piaștri sută” [95]. Datele sunt diferite și ne permit să afirmăm că numai o parte din pieile exportate își găseau piață de desfacere în Polonia. Aceiași evrei din Brody au monopolizat și tot comerțul cu chihlimbar, produs preconizat la schimb cu ceara din Țara Moldovei de către maiorul prusac von Sedlitz în anul 1784 [96].

* Potașă/Potasa se extrăgea din cenușa rezultată în urma arderii lemnului de anumite specii de copaci. Potasa, căreia moldovenii îi spuneau „potaș”, era cerută insistent pe piața externă și era utilizată „la producerea sticlei, a săpunului, la argăsit pieile, la spălarea rufelor”. În urma arderii în condiții speciale a lemnului de stejar se obțineau două produse: potasa caustică și așa-zisa „cenușă bogată”, mult mai inferioară după calitate (Giurescu C.C. Contribuții la istoria științei și tehnicii românești în secolele XV – începutul secolului XIX. - București: Editura Științifică, 1973, p.209).

Trimisul Franței la curtea lui Alexandru Ipsilante, contele Alexandre d'Hauterive, aprecia că evreii sunt „cumpătați, plătesc dările fără vorbă, se îmbogățesc încet și nu-și trimit agonisirile peste hotare” [97]. Același călător scria că „evreii acestei țări au moravuri deosebite, care îi deosebesc de toți ceilalți evrei din Turcia și restul lumii. Lăcomia lor nu este atât de urâtă, nu sunt atât de pișcheri, atât de necurați și nu sunt atât de înjurați ca în altă parte. Se pare că vecinătatea Poloniei le dă această emulație de bună purtare, care contribuie la buna lor stare în amândouă provinciile” [98].

Despre ponderea numerică aproximativă a comercianților evrei în cadrul raporturilor economice moldo-polone ne putem crea un tablou mai complet în baza unor documente ale epocii, în special a catastihului vămilei Moldovei din anul 1765. Astfel, în acest an, timp de cinci luni și jumătate prin vama de la Movilău au trecut 294 de persoane (admitem că majoritatea lor practicau operațiile comerciale), dintre care o parte a traversat vadurile de câteva ori. Din punct de vedere etnic, componența acestor persoane era următoarea: 119 evrei (40%), 59 moldoveni (20%), 52 turci (17,6%), 21 greci (6,14%), 14 sârbi (4,8%), 10 din Lehia (3,4%), 7 armeni (2,6%), 5 lipoveni (1,8%), 4 unguri (1,4%), 3 ruși (1,2%) [99].

Datele oferite de catastihul vămilei din Movilău și al celor așezate pe vadurile Nistrului la Cremenciuc și Iarova oglindesc diversitatea mărfurilor comercializate de evreii din Țara Moldovei și cei din Polonia, în special din Podolia. Astfel, în luna iulie 1765, prin vama Movilăului evreii Marcu, Haim, Solomon, Pihiv, Zelman, Ițic, Bercu, Moise, Heinia, Ghitman, Leon, Iancu, Ușer, Mihel și Avraam au adus în țară diferite cantități de horilcă destinate realizării în Suceava, Botoșani și Iași [100]. Negustorii Pihiv și Zelman au trecut prin vamă „6 roți pânză la Botoșani” [101]. Negustorul Bercu a achitat taxa vamală pentru sarea care tradițional se exporta în Polonia [102]. Evreul Iancu a trecut prin vamă anason [103]. În perioada noiembrie 1765 – martie 1766, printre articolele vămuite de evrei la Movilău, Iarova și Cremenciuc a predominat horilca. Evreii din Rașcov se strecurau în centrele mari basarabene pentru a comercializa horilcă. În anul 1756, în apropiere de hotarul Țărgului Sorociei funcționau „velnițe jidovești” specializate în fabricarea horilcii, al cărei import în Țara Moldovei era oprit [104]. În spațiul polonez, velnițele, producătoare de horilcă și bere, aparțineau de obicei moșierilor, iar crâșmele și pivnițele erau arendate de evrei, celor din urmă revenindu-le în exclusivitate și dreptul de comercializare a băuturilor alcoolice, fiecărei gospodării țărănești fiindu-i impuse anumite feluri și cantități de băuturi [105]. Printr-o patentă imperială, datată cu 30 aprilie 1789, în Galiția s-a îngăduit „să funcționeze numai cârciumile deschise de către evrei în casele proprii, pe socoteala lor” [106]. Negustorii evrei din Galiția și Polonia vindeau, de rând cu localnicii, rachiu în Suceava [107]. Preferința pentru comercializarea horilcii este explicabilă, deoarece aducea profituri imediate, iar bisericile și mitropolia, care aveau în proprietate cea mai mare parte din dughenile din orașe, au preferat să le dea în arendă evreilor, la fel s-a întâmplat și cu majoritatea hanurilor și crâșmelor [108].

Documentele vremii ne oferă multiple exemple ale activității comerciale efectuate de evrei în cadrul schimburilor economice dintre Țara Moldovei și Polonia. Astfel, în ziua de 8 mai 1784 negustorul evreu din Movilău Maiorc Gherșcovici a adus în țară 151 bucăți de postav de Breslau (valoarea mărfii era de 2.499 ruble și 45 copeici), 108 bucăți de postav polonez (în valoare de 908 ruble), 171 ocale de zahăr (estimat la 97 de ruble și 75 copeici) și 215 ocale de cafea (în valoare de 79 ruble și 67 copeici). În total, negustorul nominalizat a trecut prin vamă mărfuri și produse în valoare de 3.585 ruble și 37 copeici, sau 5.975 piaștri și 74 aspri [109]. La 14 mai 1785, un alt negustor evreu din Movilău, Mortc Maiorevici, a trecut prin vamă 900 ocale de in în valoare de 666 ruble și 20 copeici (1.110 piaștri și 12 aspri) [110].

Practicarea comerțului de către evrei nu era ferită și de apariția unor situații litigioase cu partenerii de afaceri sau cu funcționarii statului, în special cu vameșii. Un caz relevant în această privință este descris într-un act, datat cu anul 1780, conform căruia evreul Leiba a vândut zece cai „unui jădov din Snetin” și „n-au luat banii”. Negustorul a cerut ajutor domnului pentru a porunci servitorului lui „Iordache Ruset Cilibirul vornicul”, cu care mersese la Snyatin, să-i dea suma de trei sute de lei ce i se cuvin [111]. Au fost atestate și cazuri când negustorii armeni și evrei au fost nedreptățiți de vameșii moldoveni. În anul 1760 ducesa, castelana de Cracovia, văduva marelui duce de Polonia, a adresat un firman către domnul Țării Moldovei, Ioan Teodor Callimachi, împotriva a trei vameși moldoveni care au comis abuzuri față de negustorii armeni și evrei supuși ai Poloniei. Din document reiese că vameșii „Giurgiuvanu și cu alți doi tovarăși ai săi, Gafencu și Calmuțki, contrar obiceiului și tradiției, sub pretextul capitației și sub titlul luării de vamă, au luat și au stors de la armeni și evrei, supuși ai Poloniei, cu putere și violență o anumită sumă de bani și alte lucruri”. Negustorii armeni au refuzat să ofere banii ceruți, fapt pentru care le-au fost confiscate animalele, iar comer-

cianții evrei au achitat „aproape o sută de lei” (*centum circiter leonines*) [112]. Banii au fost restituiți abia când s-a plăns trimisul regal Potocki [113].

Negustorii evrei practicau și comerțul de tranzit. Sursele documentare ale vremii relatează despre anumite facilități acordate acestor comercianți: „Neguțitor striind din Țara Leșască, anum(e) Avram” aducea marfă la Iași din Olanda și a fost eliberat de bir. De asemenea domnia îi elibera de bir și pe alți negustori evrei aflați „la țara aciasta” care vor realiza „marfă scumpă” [114]. Negustorul evreu din Movilău, Leiba Doctorul, supus rus, a scos din țară pe parcursul lunii iulie a anului 1784 circa 65.000 piei de iepuri cu destinația iarmarocului de la Leipzig [115].

Într-o sursă epistolară datată cu 17 ianuarie 1785, E.F. König, consulul general al Prusiei în Țara Moldovei, constata că produsele manufacturiere prusace sunt căutate în principat, dar „se importă din a 5-a și a 6-a mână de către armeni și evrei polonezi care cumpără de aici boi, porci, ceară și piei de vite... Acum evreii polonezi și armenii duc vitele și celelalte mărfuri până la Breslau, le vând la prețurile cele mai ridicate și, cu banii pe care i-au realizat de acolo, aduc la Brody, în imperiu (Imperiul Habsburgic), mărfurile indicate; de acolo, ele sunt aduse înapoi de evreii moldoveni și munteni” [116].

O parte dintre negustorii evrei au contribuit într-o măsură anumită la constituirea elementelor incipiente ale burgheziei în Țara Moldovei. Printre alogenii antrenați în relațiile comerciale moldo-polone în perioada care ne preocupă se evidențiază armenii și evreii. Dintre multiplele relatări ale călătorilor străini care ne-au vizitat țara în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, sunt semnificative în această privință notițele lui Franz Joseph Sulzer. În anul 1761 el scria că „în Moldova aproape că nu există târg care să nu fie plin de evrei, locuind în case proprii” [117]. În opinia cercetătorului Ștefan Zeletin, „originile burgheziei române sunt strâns legate de activitatea economică a evreilor: cămătăria evreiască este cea care a desființat vechea noastră boierime (...) pregătind astfel trecerea la actuala organizare modernă” [118].

Activitățile economice legale ale evreilor erau însoțite uneori și de unele abateri de la normele juridice aflate în vigoare. Unii evrei din Țara Moldovei și din Polonia practicau contrabanda, în 1741 treceau horilca din Polonia la Căușeni, făceau contrabandă cu silitra monopolizată de turci [119]. Spre finele secolului al XVIII-lea, după unele relatări, evreii reușesc să devină, prin mituire, orândari de crâșme [120]. De asemenea, „falsificarea monedelor, sau așa-zisul „calpuzanlâc”, se practica mai ales de evrei și țigani” [121]. Unii evrei au fost atestați documentar „ca falsificatori de mărfuri” (vindeau mărfuri de calitate proastă, dar arătoase), „ca faliți” sau „mufluzi” (cumpărau mărturii, falsificau semnăturile, depuneau mărturii false) [122]. O parte dintre orândarii evrei își transformau „dugheana sau cârciuma în local de perdiție”, „de vreme că s’a cunoscut că pricinuiesc multe lucruri fără de cale, fiind într’adins femei și fete tinere” [123]. În opinia noastră, este cert faptul că aceste localuri nu erau întreținute numai de evrei. La fel putem doar presupune că și moravurile de la curtea domnească nu erau impecabile, deoarece în suita domnului erau prezente zece sau mai multe fete de casă care erau sub ascultarea vornicului de Harem și a vornicesei de la doamnă. Fetele de casă primeau un salariu de zece lei pe lună [124]. Cu ocazia unor sărbători religioase, aceste fete primeau de la domnie daruri, țesături și haine gata. În sama vistieriei Țării Moldovei pe anul 1763-1764 este menționată „cheltuiala cu o căruță ce-au dus niște fete la Țarigrad, la 24 decembrie 1763” de Crăciun [125]. Ni se pare cel puțin stranie această călătorie. Fetele de casă erau, de regulă, de neam bun, dar sărace; ulterior ele erau măritate și primeau zestre din partea domniei [126].

Abuzurile făcute de evrei în Câmpulung Rusesc, semnalate domnului de episcopul de Rădăuți Dositei, l-au determinat pe Grigore al III-lea Ghica să poruncească la 10 aprilie 1766 scoaterea evreilor și ridicarea cârciumilor lor din sate, „lăsând numai câte una în fiecare sat, în care să vândă răzeșii cu rândul, punându-și cârciumari din creștini” [127]. În anul 1770, în toiul unei epidemii de ciumă, negustorii evrei au cumpărat „la Iași, la Șozimo, și în alte țări infectate, diferite obiecte provenind de la familii de bogătași, morți de ciumă, și li-au revândut în Polonia”, contribuind astfel la o răspândire și mai mare a acestui flagel [128]. Dar, s-au întâmplat și cazuri inverse. Astfel, la finele iernii din anul 1770 un milițian venit la Iași din Galați (unde era ciumă) i-a vândut unui evreu un cojoc turcesc; în consecință, „evreul și doi copii au murit de ciumă”, iar hoții au prădat casa evreului, răspândind astfel ciuma în oraș. Epidemia a fost stinsă abia în vara anului 1772.

Aceste exemple, vehiculate cu mult în epocă, au stat la baza unor opinii istoriografice critice și destul de dure la adresa evreilor, în general, și a celor care practicau comerțul, în special. Astfel, în aprecierea lui Anastase N. Hâncu, introducerea francmasoneriei în secolul al XVIII-lea „va servi mai târziu de instrument puternic în captarea cunoștințelor naționale pentru lupta de aservire economică și spirituală a țărilor românești de către jidovi” [129]. Un alt autor, Ilarion Vasilev, opina că evreii din Polonia erau un obstacol pentru

dezvoltarea comerțului, deoarece „fiind mai numeroși ca în alte state, au reușit să acapareze, prin metode josnice, aproape tot comerțul intern” [130].

În urma celor expuse, putem afirma cu certitudine că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea comunitatea evreiască, în general, și negustorii evrei, în particular, au jucat un rol important în stabilirea raporturilor economice dintre Țara Moldovei și Polonia. Stabiliți cu traiul din timpuri mai îndepărtate sau ceva mai apropiate în spațiile moldav și polon, evreii au manifestat spirit întreprinzător atât în domeniul practicării meseriilor, cât și a comerțului intern și extern.

Negustorii evrei au fost printre purtătorii principali ai comerțului moldo-polon, jucând un rol important în cadrul schimburilor economice interne și de tranzitare dintre ambele state. Comunitatea evreiască a contribuit la constituirea elementelor incipiente ale burgheziei atât în Țara Moldovei, cât și în Polonia. Cu toate că o parte dintre evrei erau antrenați în tranzacțiile de contrabandă și în alte activități ilegale, atitudinea domnilor Țării Moldovei față de comunitatea evreiască a fost în linii generale tolerantă și binevoitoare.

Referințe:

- Zabolotnaia L. Raporturile dinastice și rolul „Diplomației de mariaj” în relațiile moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XVII-lea. – Chișinău: Combinatul Poligrafic din Chișinău, 2004, p.8.
- Подградская Е.М. Торговые связи Молдавии со Львовом в XV – XVII веках. – Кишинёв: Штиинца, 1968; *Idem*. Экономические связи Молдавского княжества и Балканских стран с Русским государством в XVII веке. - Кишинёв: Штиинца, 1980; Агару V. Unele aspecte ale relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea // „Omagiu lui Vladimir Potlog și Constantin Drachenberg la 70 de ani”. – Chișinău: Cartdidact, 1997, p.158-163.
- Gheron Netta. Expansiunea economică a Austriei și explorările ei orientale. - București: Cartea Românească, 1931, p.97.
- Ibidem*. p.99.
- Jean-Louis Carra. Histoire de la Moldavie et de la Valachie: avec un dissertation sur l'état actuel, de set provinces/par M. C. qui y a fait un long séjour. Nouvelle édition corrigée et augmentée des Mémoires historiques et géographiques, publiés par M. de B[auer]. - Neuchâtel: De L' Imprimerie de la Société Typographique, 1791, p.168.// [www. http://books.google.ro/books?id=AFsPAAAAQAAJ&pg=PA164&lpg=PA164&dq=Jean](http://books.google.ro/books?id=AFsPAAAAQAAJ&pg=PA164&lpg=PA164&dq=Jean) (Accesat la 7 mai 2011).
- Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România. Vol. II, întocmit de L.Benjamin, M.Spielman, S.Stanciu. Partea 2. - București: Hasefer, 1990, p.238.
- Михнева Р. Россия и Османская Империя в международных отношениях в середине XVIII-го века. - Москва: Наука, 1985, с.117.
- Schwarzfeld M. Excursuri critice asupra istoriei evreilor din România, de la început până la mijlocul acestui veac. - În: Evreii din România în texte istoriografice. Antologie / Introducere, selectarea textelor, note și comentarii, traduceri din limbile maghiară, germană și franceză, bibliografie și indici de Lya Benjamin. - București: Hasefer, 2002, p.239.
- Gheron Netta. Op. cit., p.105.
- În limba polonă denumirea oficială a statului era „Rzeczpospolita Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego”. Începând cu secolul al XVII-lea, în corespondența diplomatică pentru desemnarea acestui stat se folosea termenul *Najjaśniejsza Rzeczpospolita Polska* sau varianta latină *Serenissima Res Publica Poloniae*. În secolul XX devine răspândită denumirea „Republica Ambelor Popoare” - *Rzeczpospolita Obojga Narodów*.
- Мархлевский Ю. Из истории Польши. - Москва, 1925, с.15.
- Sefarzii* sunt evreii din Sefarad, nume care a fost dat de profetul Obadia unui loc unde izraeliții erau ținuți în captivitate. Sub acest nume sunt cunoscuți în general evreii din Spania sau evreii originari din Spania, țară în care au venit în număr mare după invazia musulmană (711) și crearea Califatului independent de la Cordoba. După Reconquista, evreii spanioli au abandonat limba arabă, acceptând dialectul castilian. În același timp, evreii au fost nevoiți să aleagă între convertirea forțată, devenind astfel *marranos*, sau exilul în alte părți ale Europei.
- Constantinescu G. Evreii în România. - Alba Iulia-Paris: Fronde, 2000, p.37; Габинский М.А. Сефардский (еврейско-испанский) язык. - Кишинёв: Штиинца, 1992, с.6-7.
- Constantinescu G. Op.cit., p.37.
- Cuisenier J. Ethnologia Europei. - Iași: Institutul European, 1999, p.107.
- Comunitate evreiască, etichetată de către evreii ortodocși drept sectă. Karaiții recunoșteau numai cărțile lui Moise, respingeau autoritatea Talmudului și învățătura orală. După devastarea Ierusalimului de către cruciați și masacrarea a numeroși evrei, karaiții care au supraviețuit s-au refugiat inițial în Imperiul Bizantin iar mai apoi în Crimeea. După Balthasar Hacquet, karaiții aveau multe mărfuri asupra lor, „hainele lor ca și viața lor se pare nomadă”, iar „evreii din Moldova aproape că nu se deosebesc de un boier din Divan” (Izvoare și mărturii privitoare la evreii din România. II/2, p.327).

17. Ibidem.
18. Caproșu I. Camăta și cămătarii în Moldova în epoca fanariotă // Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” (în continuare - AIIA). Vol. VIII. - Iași, 1971, p.39.
19. Cernovodeanu P. În perioada domniilor fanariote. – În: Contribuția evreilor din România la cultură și civilizație / Coordonare generală: acad. Nicolae Cajal, dr. Hary Kuller. - București: Comisia Națională pentru UNESCO și Federația Comunităților Evreiești din România (FCER), 1996, p.34.
20. Cernovodeanu P. Evreii în epoca fanariotă // Magazin Istoric. Serie nouă. Anul XXXI, nr.3 (360). - București, 1997, p.25; Idem. În perioada domniilor fanariote, p.34.
21. În urma primei împărțiri teritoriale (1772) Polonia a pierdut circa 30% din teritoriul său și 35% din populație (Cantemir N. Faptele polonezilor un izvor de cunoaștere europeană. Volumul II, partea a IV-a. - Iași: CANTES, 1999, p.12). Prusia a obținut un teritoriu cu o suprafață de 36.000 km.² (Prusia Regală sau poloneză, cu excepția orașelor Gdańsk, Thorun) și o populație de 580.000 locuitori; Imperiul Rusiei a anexat un teritoriu de 92.000 km.² (Rusia Albă, Lituania Letonă până la Dvina și Nipru) cu o populație de 1.300.000 locuitori; Austria a ocupat un teritoriu de 83.000 km.² (Galiția constituită din Rusia Roșie, cu orașul Lemberg, o parte din Podolia de Vest și din Mica Polonie din sud) cu o populație de 2.750.000 locuitori (Nicholas V. Riasanovsky. Histoire de la Russie. Des origines a 1984. - Paris: Éditions Robert Laffont, 1987, p.295.)
22. Minzeles H. Une histoire des Juifs de Pologne. Religion, culture, politique. - Paris: Édition La Découverte, 2006, p.96.
23. Horst Glassl. Das österreichische Einrichtungswerk in Galizien (1772–1790) // Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München, history series. Vol. XLI. - Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1975, p.183-219.
24. Harald Heppner. Relațiile economice habsburgo-moldave în jurul anului 1800 // AIIA. Vol. XXV. - Iași, 1988, p.454.
25. Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România. II/2, p.332.
26. Ibidem, p.333.
27. În Rusia suveranii – inclusiv Ivan cel Groaznic, Petru cel Mare – interziceau accesul evreilor în țară, considerându-i o sursă permanentă de nenorociri și de amenințări la adresa ortodoxiei. Petru I invita în serviciul curții sale specialiști de toate naționalitățile, în afară de evrei, pe care-i considera paraziți (Nicholas V. Riasanovsky. O istorie a Rusiei. - Iași: Institutul European, 2001, p.234). Această poziție dură, adoptată de guvernul țarist, a fost atenuată odată cu prima împărțire teritorială a Poloniei (1772), când Ecaterina II a fost nevoită să accepte comunitățile evreiești din teritoriile poloneze anexate.
28. Iorga N. Problema evreiască în cameră. - Vălenii de Munte: Tipografia „Neamul Românesc”, 1910, p.42.
29. Тихонов А.К. Католики, мусульмане и иудеи Российской Империи в последней четверти XVIII – начале XX в. – Санкт-Петербург: Издательство С.- Петербургского университета, 2007, с.73.
30. Рабинович Я.И. В поисках судьбы. Еврейский народ в круговороте истории. Том I. - Москва: Международные отношения, 2001, с.190.
31. Тихонов А.К. Op. cit., p.79.
32. Negruți E. Emigrarea evreilor în Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea. - În: Itinerarii istoriografice / Volum coordonat de Gabriel Bădărău. – Iași: Fundația Academică „A.D. Xenopol”, 1996, p.396.
33. Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România. II/2, p.325-326.
34. Tufescu V. Târugușoarele din Moldova și importanța lor economică // Buletinul Societății Regale Române de Geografie (BSRRG). Tom. LIX. 1940. - București, 1941, p.102.
35. Duzinchevici Gh. O încălcare de graniță a Moldovei în 1776 pricinuită de doi evrei din Polonia refugiați în Moldova // Revista critică (București), 1938, anul XII, nr.4. p.218.
36. Ibidem.
37. Iorga N. Istoria evreilor în Țerile noastre. Ședința de la 13 septembrie 1913. Extras din Analele Academiei Române, seria II. Tom. XXXVI. Memoriile Secțiunii Istorice. - București: Librăriile Socec&Co și C. Sfetcu, 1913, p.23.
38. Tufescu V. Op.cit., p.102.
39. O statistică exactă a situației demografice din Bucovina pentru anii 1772/1773 atestă că din cei 84.514 de locuitori 54.284 (64,23%) erau români, 17.125 (20,26%) ruteni, 5.975 (7,06%) huțuli, 2.655 (3,14%) țigani, 2.425 (2,86%) evrei, 1.665 (1,26%) ruși, 460 (0,54%) polonezi. (Țugui P. Populația Bucovinei între 1772–1774 // Academica, 1992, anul II, nr.4, (16), p.4-5; Iacobescu M. Din istoria Bucovinei. Vol. I (1774–1862). - București: Editura Academiei Române, 1993, p.177; Anghel Fl. Studiu preliminar al evoluției minorității polone din România Mare, 1818-1940 // Revista istorică (Serie nouă). Tom. VIII, nr.1-2, p.26; Ungureanu C. Bucovina în perioada stăpânirii austriece, 1774-1918. - Chișinău: Civitas, 2003, p.28). Aproximativ cu aceleași date operează cercetătorii Jean Nouzille și Ion Popescu (Nouzille J. La Moldavie. Histoire tragique d'une region europeenne. Comité européen d'histoire et de stratégie balkaniques. Editions BIELER, 2004, p.107; Popescu I. Populația Bucovinei de până la răpire în lumina recensămintelor feldmareșalului Rumeanțev (1772–1773 și 1774) // Glasul Bucovinei (Cernăuți - Bucarest), 1994, nr.2, p.17).

40. Radu D. Rosetti. La Roumanie et les Juifs par Rodolphe Rosetti, chef des travaux spéciaux au ministère Royal des affaires étrangères, ancien préfet. Avec 65 Tableaux Statistiques dans le texte, Une Carte Et Trois Planches Hors-Texte, I. V. Socescu. - București: Verax, 1903, p.240.
41. Iorga N. Note istorice referitoare la evreii în Țerile noastre (Anexă la problema evreiască la Cameră). - Vălenii de Munte, 1910, p. 39; Louis Roman. Locuitorii Bucovinei. 1774-1803 // Revista istorică. Serie nouă. Tom. 6, nr. 9-10, 1995, p.819; Radu D. Rosetti. Op. cit., p.340 + tabelele.
42. Negruți E. Op. cit., p.386.
43. Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România. II/2, p.132.
44. Tufescu V. Op. cit., p.102.
45. Documente statistice privitoare la orașul Iași. Editate de Ioan Caproșu și Mihai-Răzvan Ungureanu, Volumul I (1755-1820). - Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1997, p.128-129.
46. Radu D. Rosetti. Op. cit., p.2-3.
47. N. Iorga. Istoria evreilor în Țerile noastre, p.24.
48. Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România. II/2, p.44.
49. Iorga N. Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă. - București: Tiparul Românesc, 1925, p.39.
50. Histoire de Pologne. Par Aleksander Gieysztor, Stefan Kieniewicz, Emmanuel Rostworowski, Janusz Tazbir, Henryk Wereszcki. -Warszawa: PWN - Editions Scientifiques de Pologne, 1971, p.370-371.
51. Histoire religieuse de la Pologne. Sous la directions de Jerzy Kloczowski, Traduction de Karolina T. Michel. Préface de Jacques le Goff. - Paris: Editions du Centurion, 1987, p.302.
52. William O. Mc Cagg Jr. Les Juifs des Habsbourg (1670-1818). Traduit de l'anglais par Myrto Gondicas. - Paris: Press Universitaires de France, 1996, p.57.
53. Ciachir N. Istoria modernă a Poloniei (1795–1918). - București: Tipografia Universității București, 1987, p.19.
54. Brociner J.B. Chestiunea israeliților români. - București: Horia Carp & Marinescu, 1910, p.34-36; Karol Iancu. Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare. - București: Hasefer, 1996, p.42.
55. Camariano-Cioran A. Măsuri fiscale și administrative în Moldova (1753–1754) // Studii și materiale de istorie medie (SMIM), vol.V, 1962, p.507; Josanu R., Josanu V. Contribuții privind evoluția populației și a așezărilor medievale românești de la răsăritul Țării Moldovei. Studiu de caz asupra satului Chetrosu, jud. Soroca. – Iași: Casa Editorială Demiurg, 2006, p.48-49; Contribuția evreilor din România la cultură și civilizație, p.35.
56. Documente privitoare la istoria românilor. Urmare la colecțiunea lui Eudoxiu de Hurmuzaki. Supliment I. Vol. I, 1518–1780. Documente culese din diferite publicațiuni și din biblioteca Națională din Paris de Gr. G. Tocilescu, din Arhivele Ministerului Afacerilor Străine din Paris de A.I. Odobescu. Publicate sub auspiciile Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice și al Academiei Române. - București, 1886, p.654.
57. Sistemul de plată a dărilor în patru sferturi în Țara Moldovei era practicat de la finele secolului al XVII-lea, fiind aplicat în dependență de conjunctura politică și poftele domnilor. Matei Ghica a redus de la 11 la 5 parale, adică la mai puțin de jumătate goștina (dare pe oi și pe porci). Domnul a renunțat la perceperea pogonăritului (darea pe pogonul de vie), motivându-și decizia prin faptul că fiecare plătește vădrărit în raport cu rodul viei sale și, cu atât mai mult, anume acest impozit este nedrept, deoarece deseori din cauza condițiilor climaterice nefaste – grindina, ninsorile timpurii – recolta viilor avea să fie compromisă. Pogonăritul îl desființase și Constantin Mavrocordat prin reforma din 1741, dar se vede că a fost reintrodus. (Neculce I. Letopisețul Țării Moldovei. Ediție Iorgu Iordan. - București, 1955, p.400; Condica vistieriei a lui Mavrocordat. - În: Iorga N. Studii și documente. Vol.VI. - București, 1904, p.215). Matei Ghica nu a perceput și „văcărul de vară, numit cuniță”, acceptând ca nevoile domniei să fie asigurate „numai cu dările cele obișnuite” (Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1659-1754. Ediție de Nistor Camariano și Arianda Camariano. – București: Editura Academiei RSR, 1965, p.1093). Benefică s-a dovedit a fi pentru locuitorii țării și izgonirea lazilor, adică a negustorilor turci care veneau din Trapezunda, mai ales vara, în porturile Galați și Brăila unde strâneau grâne, iar mai târziu practicau comerțul cu cherestea, vite, miere. După informațiile oferite de Stefano Ignazio Raicevich, lazii procurau produse de la țărani, plătind când voiau și cât voiau (Camariano-Cioran A. Măsuri fiscale și administrative în Moldova (1753-1754). p.513). Cu toate că lazii au acceptat condițiile impuse de domn, inclusiv reducerea numărului lor de aflare în țară la 50, în următoarele decenii negustorii turci au pătruns iarăși în Țara Moldovei.
58. Cronica Ghiculeștilor, p.1097; Camariano-Cioran A. Op. cit., p.509; Gumenăi I. Istoria ținutului Hotin. De la origini până la 1806. - Chișinău: Civitas, 2002, p.196.
59. Iorga N. Istoria relațiilor române. Antologie / Ediție îngrijită de Florin Rotaru. Traducere de Anca Verjinschi - București: SEMNE, 1995, p.33.
60. Dan A. Lăzărescu. Imaginea României prin călători (1716-1789). Vol.I. – București: Sport-Turism, 1985, p.64.
61. Ibidem, p.78.
62. Știrile despre numărul total al populației Țării Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea oferite de către călătorii străini sunt diverse. De exemplu, Wenzel von Brognard aprecia la 1782 populația țării la 300.000 de suflete (Gheron Netta. Op. cit., p.96).

63. Elias Schwartzfeld. Din istoria evreilor. Impopulara, reimpopulara și întemeierea târgurilor și târgușoarelor în Moldova. – București: Editura Uniunii Evreilor Pământeni, 1914, p.33.
64. Negruți E. Op. cit., p.388; Arapu V. Contribuția negustorilor evrei la raporturile economice dintre Țara Moldovei și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (Preliminarii generale) // „In memoriam professoris Mihail Muntean”. - Chișinău: Cartdidact, 2003, p.42.
65. Negruți E. Op. cit., p.385.
66. Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente 1393-1849. - București: Textul executat la I.P. „13 Decembrie”, 1983, p.368.
67. Săghinescu V. Evreii în România (1418-1906). Rezolvarea chestiunii evreiești în România. Tratat specific adresat respectuos majestaților lor Regelui și Reginei. - Iași, 1906, p.22.
68. Izvoare și mărturii privitoare la evreii din România. II/2, p.247-248.
69. Izvoare și mărturii privitoare la evreii din România. Vol.II, întocmit de Mihai Spielman. Partea 1. - București: Tipar executat la B.P. „Filaret”, 1988, p.427-428.
70. Iorga N. Câteva știri despre comerțul nostru în veacul al XVII-lea și al XVIII-lea. – București: Librăriile Socec, 1915, p.13.
71. Arh. St. Iași, Documente (Arhivele naționale. Filiala Iași). Pachet 403, doc. 13.
72. Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România. II/2, p.18.
73. Ibidem. p.19-20.
74. Ghibănescu Gh. Sămile visteriei Moldovei pe anul 1764 (iunie, iulie și august). Seria II. - Iași, 1931, p.12.
75. Gheron Netta. Op. cit., p.101.
76. Cronica Ghiculeștilor, p.1093.
77. Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România. II/2, p.19.
78. Ibidem, p.5-6.
79. Caproșu I. Sama visteriei Moldovei pe anul 1764. Sama I, (februarie-iulie) // „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei (serie nouă), II-III (Iași), 1996-1997, p.313.
80. Termenul *sudit* provine de la latinescul *sub-ditus*, supus al unei puteri străine.
81. Iorga N. Istoria evreilor în Țările noastre, p.23-24.
82. Mărieș S. Supușii străini din Moldova în perioada 1781-1862. - Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1985, p.40.
83. Izvoare și mărturii privitoare la evreii din România. II/2, p.461.
84. Ibidem, p.429.
85. Jean D. Condurachi. Câteva cuvinte asupra condiției juridice a străinilor în Moldova și Țara Românească până la Regulamentul Organic. - București: Cultura Națională, 1918, p.40.
86. Ludwig Kubala. Handel i przemysl za czasow Stanilawa Augusta. Obditka z „Kraju”. - Krakow, 1872, s.18-19.
87. Ibidem.
88. Minczeles H. Une histoire des Juifs de Pologne. Religion, culture, politique. - Paris: Édition La Découverte, 2006, p.326.
89. Ibidem.
90. Ibidem.
91. Cernovodeanu P. Evreii în epoca fanariotă, p.28.
92. Izvoare și mărturii privitoare la evreii din România. II/2, p.267.
93. Bogdan N.A. Din trecutul comerțului moldovenesc și mai ales a celui ieșean. – Iași: Institutul modern de arte grafice V. Ștefăniu & D. Ștaierman, 1925, p.77.
94. Izvoare și mărturii privitoare la evreii din România. II/2, p.323.
95. Ibidem, p.250.
96. Ibidem, p.267.
97. Bogdan N.A. Op. cit., p.85.
98. Izvoare și mărturii privitoare la evreii din România. II/2, p.323.
99. „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași. Anul I. Fascicula II, iulie. - Iași, 1922, p.202-204.
100. Izvoare și mărturii privitoare la evreii din România. II/2, p.57-58.
101. Ibidem, p.57.
102. Ibidem.
103. Ibidem, p.58.
104. Anastase N. Hâncu. Evreii în Țările Românești. - București, 1941, p.41.
105. Мархлевский Ю. Op.cit., p.15.
106. Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România. II/2, p.336.
107. Mihai-Ștefan Ceașu și Emil Ioan Emandi. Aspecte din evoluția economico-socială și urbană a orașului Suceava în anii 1774-1786 (I) // Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” (în continuare AII). Tom. XXX. - Iași, 1993, p.77.

108. Angelescu I.N. Evoluția economică a Țărilor Românești. Volumul I. Economia familială și agrară. Economia orășenească. - București, 1916, p.71; Vitencu A. Documente moldovenești. Documente moldovenești la Constantinopol (1462-1755). Extras din „Cercetări istorice”, anul VIII-IX, 1932-1933, p.35.
109. Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki (Serie nouă). Rapoartele consulare ruse (1770-1796). Vol.I. Din „Arhiva Politică Externă a Rusiei”, Moscova. Sub îngrijirea acad. A.Ōțetea. - București: Ediția Academiei Române, 1962, p.293.
110. Ibidem, p.309.
111. Izvoare și mărturii privitoare la evreii din România. II/2, p.471-472; Arh. St. Iași, Documente. Pachet 417, doc. 232.
112. Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România. II/2, p.33.
113. Ibidem.
114. Lazăr L. Rosenbaum. Documente și note privitoare la Istoria Evreilor din Țările Române. Volumul I (1476–1750). - București, 1947, p.72.
115. Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki (Serie nouă). Rapoartele consulare ruse (1770-1796). Vol. I., p.286.
116. Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România. II/1, p.280.
117. Ibidem, p.9-10.
118. Ștefan Zeletin. Burghezia română. Neoliberalismul. - Iași: Nemira, 1997, p.69.
119. Anastase N. Hâncu. Op. cit., p.42-43.
120. Ibidem, p.43.
121. Condurache I.D. Istoricul sistemelor monetare în Țările Române până la 1867 // Buletinul Societății Numismatice Române. Revistă pentru numismatică și științele auxiliare (BSNR), anii XXVII-XXVIII, nr.81-82. - București, 1933-1934, p.46.
122. Anastase N. Hâncu. Op. cit., p. 43.
123. Ibidem.
124. Râșcanu P. Lefurile și veniturile boierilor Moldovei în anul 1776. - Iași, 1887, p.80.
125. Iorga N. Documentele privitoare la familia Callimachi. Vol. II. - București, 1904, p.126, 183.
126. Ifțimi S. Curtea doamnei (II). Anturajul feminin ale doamnelor Moldovei și ale Țării Românești (sec. XV–XVIII). // AII. XXXVII. - Iași, 2000, p.89-93.
127. Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente (1393-1849). - București, 1983, p.368.
128. Pompei Gh. Samarian. Din epidemiologia trecutului românesc. Ciurma. - București: Institutul de Arte Grafice „E.Mărvan”, 1932, p.102.
129. Ibidem.
130. Васильев И. Новейшее историческое, политическое, статистическое и географическое описание Царства Польского. - Москва, 1831, с.29.

Prezentat la 06.07.2011

1. Zabolotnaia L. Raporturile dinastice și rolul „Diplomației de mariaj” în relațiile moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XVII-lea. – Chișinău: Combinatul Poligrafic din Chișinău, 2004, p.8.
2. Подградская Е.М. Торговые связи Молдавии со Львовом в XV – XVII веках. – Кишинёв: Штиинца, 1968; *Idem*. Экономические связи Молдавского княжества и Балканских стран с Русским государством в XVII веке. - Кишинёв: Штиинца, 1980; Arapu V. Unele aspecte ale relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea // „Omagiu lui Vladimir Potlog și Constantin Drachenberg la 70 de ani”. – Chișinău: Cartdidact, 1997, p.158-163.
3. Gheron Netta. Expansiunea economică a Austriei și explorările ei orientale. - București: Cartea Românească, 1931, p.97.
4. *Ibidem*. p.99.
5. Jean-Louis Carra. Histoire de la Moldavie et de la Valachie: avec un dissertation sur l'état actuel, de set provinces/par M. C. qui y a fait un long séjour. Nouvelle édition corrigée et augmentée des Mémoires historiques et géographiques, publiés par M. de B[auer]. - Neuchâtel: De L' Imprimerie de la Société Typographique, 1791, p.168.// [www.http://books.google.ro/books?id=AFsPAAAAQAAJ&pg=PA164&lpg=PA164&dq=Jean](http://books.google.ro/books?id=AFsPAAAAQAAJ&pg=PA164&lpg=PA164&dq=Jean) (Accesat la 7 mai 2011).
6. Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România. Vol. II, întocmit de L.Benjamin, M.Spielman, S.Stanciu. Partea 2. - București: Hasefer, 1990, p.238.
7. Михнева Р. Россия и Османская Империя в международных отношениях в середине XVIII-го века. - Москва: Наука, 1985, с.117.
8. Schwarzfeld M. Excursuri critice asupra istoriei evreilor din România, de la început până la mijlocul acestui veac. - În: Evreii din România în texte istoriografice. Antologie / Introducere, selectarea textelor, note și comentarii, traduceri din limbile maghiară, germană și franceză, bibliografie și indici de Lya Benjamin. - București: Hasefer, 2002, p.239.
9. Gheron Netta. Op. cit., p.105.
10. În limba polonă denumirea oficială a statului era „Rzeczpospolita Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego”. Începând cu secolul al XVII-lea, în corespondența diplomatică pentru desemnarea acestui stat se folosea termenul *Najjaśniejsza Rzeczpospolita Polska* sau varianta latină *Serenissima Res Publica Poloniae*. În secolul XX devine răspândită denumirea „Republica Ambelor Popoare” - *Rzeczpospolita Obojga Narodów*.
11. Мархлевский Ю. Из истории Польши. - Москва, 1925, с.15.
12. *Sefarzi* sunt evreii din Sefarad, nume care a fost dat de profetul Obadia unui loc unde izraeliții erau ținuti în captivitate. Sub acest nume sunt cunoscuți în general evreii din Spania sau evreii originari din Spania, țară în care au venit în număr mare după invazia musulmană (711) și crearea Califatului independent de la Cordoba. După Reconquista, evreii spanioli au abandonat limba arabă, acceptând dialectul castilian. În același timp, evreii au fost nevoiți să aleagă între convertirea forțată, devenind astfel *marranos*, sau exilul în alte părți ale Europei.
13. Constantinescu G. Evreii în România. - Alba Iulia-Paris: Fronde, 2000, p.37; Габинский М.А. Сефардский (еврейско-испанский) язык. - Кишинёв: Штиинца, 1992, с.6-7.
14. *Ibidem*, p.37.
15. Cuisenier J. Etnologia Europei. - Iași: Institutul European, 1999, p.107.
16. Comunitate evreiască, etichetată de către evreii ortodocși drept sectă. Karaiții recunoșteau numai cărțile lui Moise, respingeau autoritatea Talmudului și învățătura orală. După devastarea Ierusalimului de către cruciați și masacrarea a numeroși evrei, karaiții care au supraviețuit s-au refugiat inițial în Imperiul Bizantin iar mai apoi în Crimeea. După Balthasar Hacquet, karaiții aveau multe mărfuri asupra lor, „hainele lor ca și viața lor se pare nomadă”, iar „evreii din Moldova aproape că nu se deosebesc de un boier din Divan” (Izvoare și mărturii privitoare la evreii din România. II/2, p.327).
17. *Ibidem*.
18. Caproșu I. Camăta și cămătarii în Moldova în epoca fanariotă // Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” (în continuare - AIIA). Vol. VIII. - Iași, 1971, p.39.
19. Cernovodeanu P. În perioada domniilor fanariote. – În: Contribuția evreilor din România la cultură și civilizație / Coordonare generală: acad. Nicolae Cajal, dr. Hary Kuller. - București: Comisia Națională pentru UNESCO și Federația Comunităților Evreiești din România (FCER), 1996, p.34.
20. *Idem*. Evreii în epoca fanariotă // Magazin Istoric. Serie nouă. Anul XXXI, nr. 3 (360). - București, 1997, p.25; *Idem*. În perioada domniilor fanariote, p.34.
21. În urma primei împărțiri teritoriale (1772) Polonia a pierdut circa 30% din teritoriul său și 35% din populație (Cantemir N. Faptele polonezilor un izvor de cunoaștere europeană. Volumul II, partea a IV-a. - Iași: CANTES, 1999, p.12). Prusia a obținut un teritoriu cu o suprafață de 36.000 km.² (Prusia Regală sau poloneză, cu excepția orașelor Gdańsk, Thorun) și o populație de 580.000 locuitori; Imperiul Rusiei a anexat un teritoriu de 92.000 km.² (Rusia Albă, Lituania Letonă până la Dvina și Nipru) cu o populație de 1.300.000 locuitori; Austria a ocupat un teritoriu de 83.000 km.² (Galiția constituită din Rusia Roșie, cu orașul Lemberg, o parte din Podolia de Vest și din

- Mica Polonie din sud) cu o populație de 2.750.000 locuitori (Nicholas V. Riasanovsky. Histoire de la Russie. Des origines a 1984. - Paris: Éditions Robert Laffont, 1987, p.295.)
22. Minczeles H. Une histoire des Juifs de Pologne. Religion, culture, politique. - Paris: Édition La Découverte, 2006, p.96.
 23. Horst Glassl. Das österreichische Einrichtungswerk in Galizien (1772–1790) // Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München, history series. Vol. XLI. - Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1975, p.183-219.
 24. Harald Heppner. Relațiile economice habsburgo-moldave în jurul anului 1800 // AIIA. Vol. XXV. - Iași, 1988, p.454.
 25. Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România. II/2, p.332.
 26. Ibidem, p.333.
 27. În Rusia suveranii – inclusiv Ivan cel Groaznic, Petru cel Mare – interziceau accesul evreilor în țară, considerându-i o sursă permanentă de nenorociri și de amenințări la adresa ortodoxiei. Petru I invita în serviciul curții sale specialiști de toate naționalitățile, în afară de evrei, pe care-i considera paraziți (Nicholas V. Riasanovsky. O istorie a Rusiei. - Iași: Institutul European, 2001, p.234). Această poziție dură, adoptată de guvernul țarist, a fost atenuată odată cu prima împărțire teritorială a Poloniei (1772), când Ecaterina II a fost nevoită să accepte comunitățile evreiești din teritoriile poloneze anexate.
 28. Iorga N. Problema evreiască în cameră. - Vălenii de Munte: Tipografia „Neamul Românesc”, 1910, p.42.
 29. Тихонов А.К. Католики, мусульмане и иудеи Российской Империи в последней четверти XVIII – начале XX в. - Санкт-Петербург: Издательство С.-Петербургского Университета, 2007, с.73.
 30. Рабинович Я.И. В поисках судьбы. Еврейский народ в круговороте истории. Том I. - Москва: Международные Отношения, 2001, с.190.
 31. Тихонов А.К. Op. cit., p.79.
 32. Negruți E. Imigrarea evreilor în Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea. - În: Itinerarii istoriografice / Volum coordonat de Gabriel Bădărău. - Iași: Fundația Academică „A.D. Xenopol”, 1996, p.396.
 33. Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România. II/2, p.325-326.
 34. Tufescu V. Târgușoarele din Moldova și importanța lor economică // Buletinul Societății Regale Române de Geografie (BSRRG). Tom. LIX. 1940. - București, 1941, p.102.
 35. Duzinchevici Gh. O încălcare de graniță a Moldovei în 1776 pricinuită de doi evrei din Polonia refugiați în Moldova // Revista critică (București), 1938, anul XII, nr.4. p.218.
 36. Ibidem.
 37. Iorga N. Istoria evreilor în Țerile noastre. Ședința de la 13 septembrie 1913. Extras din Analele Academiei Române, seria II. Tom. XXXVI. Memoriile Secțiunii Istorice. - București: Librăriile Socec&Co și C. Sfetcu, 1913, p.23.
 38. Tufescu V. Op.cit., p.102.
 39. O statistică exactă a situației demografice din Bucovina pentru anii 1772/1773 atestă că din cei 84.514 de locuitori 54.284 (64,23%) erau români, 17.125 (20,26%) ruteni, 5.975 (7,06%) huțuli, 2.655 (3,14%) țigani, 2.425 (2,86%) evrei, 1.665 (1,26%) ruși, 460 (0,54%) polonezi. (Țugui P. Populația Bucovinei între 1772–1774 // Academica, 1992, anul II, nr.4, (16), p.4-5; Iacobescu M. Din istoria Bucovinei. Vol. I (1774–1862). - București: Editura Academiei Române, 1993, p.177; Anghel Fl. Studiu preliminar al evoluției minorității polone din România Mare, 1818-1940 // Revista istorică (Serie nouă). Tom. VIII, nr.1-2, p.26; Ungureanu C. Bucovina în perioada stăpânirii austriece, 1774-1918. - Chișinău: Civitas, 2003, p.28). Aproximativ cu aceleași date operează cercetătorii Jean Nouzille și Ion Popescu (Nouzille J. La Moldavie. Histoire tragique d'une région européenne. Comité européen d'histoire et de stratégie balkaniques. Editions BIELER, 2004, p.107; Popescu I. Populația Bucovinei de până la răpire în lumina recensămintelor feldmareșalului Rumeanțev (1772–1773 și 1774) // Glasul Bucovinei (Cernăuți - Bucarest), 1994, nr.2, p.17).
 40. Radu D. Rosetti. La Roumanie et les Juifs par Rodolphe Rosetti, chef des travaux spéciaux au ministère Royal des affaires étrangères, ancien préfet. Avec 65 Tableaux Statistiques dans le texte, Une Carte Et Trois Planches Hors-Texte, I. V. Socescu. - București: Verax, 1903, p.240.
 41. Iorga N. Note istorice referitoare la evreii în Țerile noastre (Anexă la problema evreiască la Cameră). - Vălenii de Munte, 1910, p. 39; Louis Roman. Locuitorii Bucovinei. 1774-1803 // Revista istorică. Serie nouă. Tom. 6, nr. 9-10, 1995, p.819; Radu D. Rosetti. Op. cit., p.340 + tabelele.
 42. Negruți E. Op. cit., p.386.
 43. Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România. II/2, p.132.
 44. Tufescu V. Op. cit., p.102.
 45. Documente statistice privitoare la orașul Iași. Editate de Ioan Caproșu și Mihai-Răzvan Ungureanu, Volumul I (1755-1820). - Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1997, p.128-129.
 46. Radu D. Rosetti. Op. cit., p.2-3.
 47. N. Iorga. Istoria evreilor în Țerile noastre, p.24.
 48. Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România. II/2, p.44.

49. Iorga N. Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă. - București: Tiparul Românesc, 1925, p.39.
50. Histoire de Pologne. Par Aleksander Gieysztor, Stefan Kieniewicz, Emmanuel Rostworowski, Janusz Tazbir, Henryk Wereszcki. -Warszawa: PWN - Editions Scientifiques de Pologne, 1971, p.370-371.
51. Histoire religieuse de la Pologne. Sous la directions de Jerzy Kloczowski, Traduction de Karolina T. Michel. Préface de Jacques le Goff. - Paris: Editions du Centurion, 1987, p.302.
52. William O. Mc Cagg Jr. Les Juifs des Habsbourg (1670-1818). Traduit de l'anglais par Myrto Gondicas. - Paris: Press Universitaires de France, 1996, p.57.
53. Ciachir N. Istoria modernă a Poloniei (1795–1918). - București: Tipografia Universității București, 1987, p.19.
54. Brociner J.B. Chestiunea israeliților români. - București: Horia Carp & Marinescu, 1910, p.34-36; Karol Iancu. Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare. - București: Hasefer, 1996, p.42.
55. Camariano-Cioran A. Măsuri fiscale și administrative în Moldova (1753–1754) // Studii și materiale de istorie medie (SMIM), vol.V, 1962, p.507; Josanu R., Josanu V. Contribuții privind evoluția populației și a așezărilor medievale românești de la răsăritul Țării Moldovei. Studiu de caz asupra satului Chetrosu, jud. Soroca. – Iași: Casa Editorială Demiurg, 2006, p.48-49; Contribuția evreilor din România la cultură și civilizație, p.35.
56. Documente privitoare la istoria românilor. Urmare la colecțiunea lui Eudoxiu de Hurmuzaki. Supliment I. Vol. I, 1518–1780. Documente culese din diferite publicațiuni și din biblioteca Națională din Paris de Gr. G. Tocilescu, din Arhivele Ministerului Afacerilor Străine din Paris de A.I. Odobescu. Publicate sub auspiciile Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publica și al Academiei Române. - București, 1886, p.654.
57. Sistemul de plată a dărilor în patru sferturi în Țara Moldovei era practicat de la finele secolului al XVII-lea, fiind aplicat în dependență de conjunctura politică și poftele domnilor. Matei Ghica a redus de la 11 la 5 parale, adică la mai puțin de jumătate goștina (dare pe oi și pe porci). Domnul a renunțat la perceperea pogonăritului (darea pe pogonul de vie), motivându-și decizia prin faptul că fiecare plătește vădrărit în raport cu rodul viei sale și, cu atât mai mult, anume acest impozit este nedrept, deoarece deseori din cauza condițiilor climaterice nefaste – grindina, ninsorile timpurii – recolta viilor avea să fie compromisă. Pogonăritul îl desființase și Constantin Mavrocordat prin reforma din 1741, dar se vede că a fost reintrodus. (Neculce I. Letopisețul Țării Moldovei. Ediție Iorgu Iordan. - București, 1955, p.400; Condica vistieriei a lui Mavrocordat. - În: Iorga N. Studii și documente. Vol.VI. - București, 1904, p.215). Matei Ghica nu a perceput și „văcăritul de vară, numit cuniță”, acceptând ca nevoile domniei să fie asigurate „numai cu dările cele obișnuite” (Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1659-1754. Ediție de Nistor Camariano și Arianda Camariano. – București: Editura Academiei RSR, 1965, p.1093). Benefică s-a dovedit a fi pentru locuitorii țării și izgonirea lazilor, adică a negustorilor turci care veneau din Trapezunda, mai ales vara, în porturile Galați și Brăila unde strângeau grâne, iar mai târziu practicau comerțul cu cherestea, vite, miere. După informațiile oferite de Stefano Ignazio Raicevich, lazii procurau produse de la țărani, plătind când voiau și cât voiau (Camariano-Cioran A. Măsuri fiscale și administrative în Moldova (1753-1754). p.513). Cu toate că lazii au acceptat condițiile impuse de domn, inclusiv reducerea numărului lor de aflare în țară la 50, în următoarele decenii negustorii turci au pătruns iarăși în Țara Moldovei.
58. Cronica Ghiculeștilor, p.1097; Camariano-Cioran A. Op. cit., p.509; Gumenăi I. Istoria ținutului Hotin. De la origini până la 1806. - Chișinău: Civitas, 2002, p.196.
59. Iorga N. Istoria relațiilor române. Antologie / Ediție îngrijită de Florin Rotaru. Traducere de Anca Verjinschi - București: SEMNE, 1995, p.33.
60. Dan A. Lăzărescu. Imaginea României prin călători (1716-1789). Vol.I. – București: Sport-Turism, 1985, p.64.
61. Ibidem, p.78.
62. Știrile despre numărul total al populației Țării Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea oferite de către călătorii străini sunt diverse. De exemplu, Wenzel von Brognard aprecia la 1782 populația țării la 300.000 de suflete (Gheron Netta. Op. cit., p.96).
63. Elias Schwartzfeld. Din istoria evreilor. Impopularea, reimpopularea și întemeierea târgurilor și târgușoarelor în Moldova. – București: Editura Uniunii Evreilor Pământeni, 1914, p.33.
64. Negruți E. Op. cit., p.388; Arapu V. Contribuția negustorilor evrei la raporturile economice dintre Țara Moldovei și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (Preliminarii generale) // „In memoriam professoris Mihail Muntean”. - Chișinău: Cartdidact, 2003, p.42.
65. Negruți E.Op. cit., p.385.
66. Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente 1393-1849. - București: Textul executat la I.P. „13 Decembrie”, 1983, p.368.
67. Săghinescu V. Evreii în România (1418-1906). Rezolvarea chestiunii evreiești în România. Tratat specific adresat respectuos majestaților lor Regelui și Reginei. - Iași, 1906, p.22.
68. Izvoare și mărturii privitoare la evreii din România. II/2, p.247-248.

69. Izvoare și mărturii privitoare la evreii din România. Vol.II, întocmit de Mihai Spielman. Partea 1. - București: Tipar executat la B.P. „Filaret”, 1988, p.427-428.
70. Iorga N. Câteva știri despre comerțul nostru în veacul al XVII-lea și al XVIII-lea. – București: Librăriile Socec, 1915, p.13.
71. Arh. St. Iași, Documente (Arhivele naționale. Filiala Iași). Pachet 403, doc. 13.
72. Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România. II/2, p.18.
73. Ibidem. p.19-20.
74. Ghibănescu Gh. Sămile visteriei Moldovei pe anul 1764 (iunie, iulie și august). Seria II. - Iași, 1931, p.12.
75. Gheron Netta. Op. cit., p.101.
76. Cronica Ghiculeștilor, p.1093.
77. Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România. II/2, p.19.
78. Ibidem, p.5-6.
79. Caproșu I. Sama visteriei Moldovei pe anul 1764. Sama I, (februarie-iulie) // „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei (serie nouă), II-III (Iași), 1996-1997, p.313.
80. Termenul *sudit* provine de la latinescul *sub-ditus*, supus al unei puteri străine.
81. Iorga N. Istoria evreilor în Țările noastre, p.23-24.
82. Mărieș S. Supușii străini din Moldova în perioada 1781-1862. - Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1985, p.40.
83. Izvoare și mărturii privitoare la evreii din România. II/2, p.461.
84. Ibidem, p.429.
85. Jean D. Condurachi. Câteva cuvinte asupra condiției juridice a străinilor în Moldova și Țara Românească până la Regulamentul Organic. - București: Cultura Națională, 1918, p.40.
86. Ludwig Kubala. Handel i przemysl za czasow Stanilawa Augusta. Obditka z „Kraju”. - Krakow, 1872, s.18-19.
87. Ibidem.
88. Minczeles H. Une histoire des Juifs de Pologne. Religion, culture, politique. - Paris: Édition La Découverte, 2006, p.326.
89. Ibidem.
90. Ibidem.
91. Cernovodeanu P. Evreii în epoca fanariotă, p.28.
92. Izvoare și mărturii privitoare la evreii din România. II/2, p.267.
93. Bogdan N.A. Din trecutul comerțului moldovenesc și mai ales a celui ieșean. – Iași: Institutul modern de arte grafice V. Ștefăniu & D. Ștaierman, 1925, p.77.
94. Izvoare și mărturii privitoare la evreii din România. II/2, p.323.
95. Ibidem, p.250.
96. Ibidem, p.267.
97. Bogdan N.A. Op. cit., p.85.
98. Izvoare și mărturii privitoare la evreii din România. II/2, p.323.
99. „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași. Anul I. Fascicula II, iulie. - Iași, 1922, p.202-204.
100. Izvoare și mărturii privitoare la evreii din România. II/2, p.57-58.
101. Ibidem, p.57.
102. Ibidem.
103. Ibidem, p.58.
104. Anastase N. Hâncu. Evreii în Țările Românești. - București, 1941, p.41.
105. Мархлевский Ю. Op.cit., p.15.
106. Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România. II/2, p.336.
107. Mihai-Ștefan Ceaușu și Emil Ioan Emandi. Aspecte din evoluția economico-socială și urbană a orașului Suceava în anii 1774-1786 (I) // Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” (în continuare AII). Tom. XXX. - Iași, 1993, p.77.
108. Angelescu I.N. Evoluția economică a Țărilor Românești. Volumul I. Economia familială și agrară. Economia orășenească. - București, 1916, p.71; Vitencu A. Documente moldovenești. Documente moldovenești la Constantinopol (1462-1755). Extras din „Cercetări istorice”, anul VIII-IX, 1932-1933, p.35.
109. Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki (Serie nouă). Rapoartele consulare ruse (1770-1796). Vol.I. Din „Arhiva Politică Externă a Rusiei”, Moscova. Sub îngrijirea acad. A.Oțetea. - București: Ediția Academiei Române, 1962, p.293.
110. Ibidem, p.309.
111. Izvoare și mărturii privitoare la evreii din România. II/2, p.471-472; Arh. St. Iași, Documente. Pachet 417, doc. 232.
112. Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România. II/2, p.33.
113. Ibidem.

114. Lazăr L. Rosenbaum. Documente și note privitoare la Istoria Evreilor din Țările Române. Volumul I (1476–1750). - București, 1947, p.72.
115. Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki (Serie nouă). Rapoartele consulare ruse (1770-1796). Vol. I., p.286.
116. Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România. II/1, p.280.
117. Ibidem, p.9-10.
118. Ștefan Zeletin. Burghezia română. Neoliberalismul. - Iași: Nemira, 1997, p.69.
119. Anastase N. Hâncu. Op. cit., p.42-43.
120. Ibidem, p.43.
121. Condurache I.D. Istoricul sistemelor monetare în Țările Române până la 1867 // Buletinul Societății Numismatice Române. Revistă pentru numismatică și științele auxiliare (BSNR), anii XXVII-XXVIII, nr.81-82. - București, 1933-1934, p.46.
122. Anastase N. Hâncu. Op. cit., p. 43.
123. Ibidem.
124. Râșcanu P. Lefurile și veniturile boierilor Moldovei în anul 1776. - Iași, 1887, p.80.
125. Iorga N. Documentele privitoare la familia Callimachi. Vol. II. - București, 1904, p.126, 183.
126. Iftimi S. Curtea doamnei (II). Anturajul feminin ale doamnelor Moldovei și ale Țării Românești (sec. XV–XVIII). // AII. XXXVII. - Iași, 2000, p.89-93.
127. Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente (1393-1849). - București, 1983, p.368.
128. Pompei Gh. Samarian. Din epidemiologia trecutului românesc. Ciurma. - București: Institutul de Arte Grafice „E.Mărvan”, 1932, p.102.
129. Ibidem.
130. Васильев И. Новейшее историческое, политическое, статистическое и географическое описание Царства Польского. - Москва, 1831, с.29.

Prezentat la 06.07.2011